

УДК 330.342: 338.911: 330.151+ 339.5

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Я. Кульчицький

Національний лісотехнічний університет України

Розглянуто глобалізаційний контекст дослідження сучасних економічних систем. Проаналізовано основні підходи вітчизняних і зарубіжних економістів до розуміння змісту глобалізації у контексті обґрунтування методологічних засад дослідження сучасних економічних систем, а також висловлено авторську позицію щодо важливих аспектів глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, економічні системи, методологічні засади дослідження економічних систем, суперечності глобалізації.

Початок третього тисячоліття характеризується посиленням глобалізаційних тенденцій у світі. Цей об'єктивний, складний і неоднозначний процес нині є пріоритетною домінантою планетарного масштабу, який потребує глибокого осмислення на науковому рівні при об'єднанні зусиль учених різних галузей знання. Феномен глобалізації, як правило, розглядається у контексті вивчення світової економіки. Водночас дослідження сучасних економічних систем також щільно пов'язане з аналізом процесів глобалізації і генезису постіндустріального суспільства. Проте у рамках такого дослідження проблеми глобалізації висвітлюються переважно як новий контекст порівняльного аналізу економічних систем, а не як самостійний предмет, що потребує системного аналізу [2]. Для нас розкриття процесів глобалізації є насамперед можливістю по-новому підійти до дослідження ролі, місця і динаміки економічних систем, а також концептуально збагнути, які зміни відбуваються у різних типах економічних систем і у кожній з національних економічних систем зокрема під впливом процесів глобалізації.

Не вдаючись до усебічного висвітлення генезису глобалізму у всіх його виявах, що виходить за межі предмета нашого дослідження, зробимо спробу розкрити основні підходи до розуміння змісту глобалізації у контексті обґрунтування методологічних засад дослідження сучасних економічних систем. З цією метою простежимо погляди сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників на проблему трактування глобалізації. Так, на думку А.Чухна, глобалізація є багатограним процесом, який виявляється у багатьох формах. Кількісними характеристиками глобалізації визнано збільшення світового експорту та його частки у ВВП країн світу, величезне зростання прямих іноземних інвестицій, потоків капіталу, щорічного обороту на валютних ринках, обсягів міжнародного банківського кредитування, туризму, міграції робочої сили, тривалість телефонних розмов, роль Інтернету, засобів масової інформації, а отже, небувале зростання обміну ідеями, інформацією, поширення взаємодії і спілкування громадських організацій, простих людей. Глобалізація формує нову еру взаємодії між націями та економічними системами, розширює сферу контактів людей – це і економіка, і технології, і культура, і управління [8, С. 438].

На переконання вітчизняного ученого, „...глобалізація сучасного стану науково-технічної революції, посилення системних зв'язків різних соціально-економічних структур обумовлює об'єктивний процес становлення постіндустріальної цивілізації як структурно цілісної системи. І саме зростаюча цілісність світової цивілізації надає їй принципову новизну та історичну відмінність, вона визначає посилення ролі загальноцивілізаційних інтересів і цінностей. Ці процеси визначають загальний напрямок суспільно-економічного прогресу, зближення різних соціально-економічних систем. Нагромадження матеріальних і духовних цінностей є об'єктивною основою перетворення загальнолюдських цінностей у визначальний фактор суспільного розвитку, який долає класово-формаційні детермінанти суспільного розвитку” [8, С. 28].

Сама ж категорія „глобалізація”, як слушно наголошує А.Чухно, не структурована, не виявлені її складові елементи. Тому, вважає учений, і використання її в літературі має, так би мовити, необмежений характер. Їй надається визначальний характер у розвитку і економіки, і суспільства. Насправді, глобалізація, як і інтернаціоналізація, є специфічними формами усупільнення виробництва, всього суспільного життя, але у першу чергу, світової економіки. Глобалізація являє собою єдність загального і особливого, загальнолюдського і національного [8, С. 444]. „Очевидно, - зазначає А.Чухно,- замість абсолютизації глобалізації необхідно розкривати діалектику загальнолюдського, загальносвітового і національного, взаємозв'язок і взаємодію світової та національної економіки, використання можливостей світової економіки для піднесення національної економіки і зростання ролі та значення національної економіки у розвитку світової економіки. Замість невизначених і неточних абстракцій процес глобалізації отримує конкретні форми і свого розвитку, і свого впливу на національну і світову економіку” [8, С. 444].

В цілому згаданий дослідник не погоджується з категоричним висновком, що світ вступає в нову еру, де прогрес визначається глобалізацією. На його переконання, глобалізація дійсно справляє значний вплив на різні сторони суспільно-економічного життя. Проте як інтернаціоналізація у минулу епоху не охоплювала і не визначала всіх процесів розвитку способу виробництва, так і глобалізація у наш час, при усій її важливості, при всьому впливі на національний і світовий розвиток, не може визначати всі процеси. Більше того, глобалізація сама визначається становленням і розвитком нового технологічного способу виробництва. Ті автори, які перебільшують значення будь-якого процесу, у т.ч. й процесу глобалізації, неминуче приходять до помилкових висновків щодо розвитку сучасної економіки та суспільства [8, С. 444].

На переконання А.Філіпенка, головною детермінантою зближення економічних форм життя народів і держав є новітні ресурси і комунікації, що зумовлюють організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн. Глибиною основою цього процесу є зміни у власності на засоби виробництва і глобалізація економічних процесів. З одного боку, відбувається всебічна соціалізація власності, а з другого,- її дематеріалізація на базі інформатизації та інтелектуалізації виробництва. І соціалізація, і де матеріалізація, хоч і різною мірою, охоплюють усі країни світу. Відбувається також поступове структурне зближення національних господарств, відповідно до найважливіших загальноекономічних пропорцій адаптуються їхні галузеві та міжгалузеві співвідношення. Триває процес зближення структури зайнятого населення, його професійно-освітнього складу тощо [1, С. 250].

Глобалізація економічного розвитку впливає, як слушно зазначає А.Філіпенко, з глибокої взаємозалежності складових світового господарства, з його єдності та цілісності, що посилюється за умов широкого розгортання інтернаціоналізації виробництва й обігу, інтенсифікації інтеграційних процесів. Відбувається суперечливий процес глобального синтезу світового масштабу, який втягує у свій вир практично всі країни світу. Цей розвиток не є односпрямованим, лінійним, який передбачає створення єдиної і монолітної міжнародної економічної системи. Поряд з глобальною інтеграцією виявляються дезінтеграційні тенденції, і не лише у світовому масштабі, а й у межах окремих країн. Проте домінує тенденція до всесвітньої економічної інтеграції, а отже, і до глобалізації господарського розвитку окремих країн і світової економіки загалом. Глобалізація економічного зростання означає налагодження безпосереднього зв'язку між національною економікою і світовим господарством, їх глибокий взаємовплив. Нині жодну господарську акцію навіть середнього масштабу неможливо здійснити у відриві від світогосподарських процесів. Тут даються взнаки, по-перше, масштаби сучасного виробництва, по-друге, зростання ролі міжнародного поділу та кооперації праці у розвитку національних економік. Глобальний характер сучасних економічних процесів полягає насамперед у тому, що господарські системи сягають планетарних масштабів. У наш час досить виразно виявляється тенденція до зростання ролі зовнішніх, інтернаціональних чинників у процесі економічного розвитку. Все це зумовлено у першу чергу масштабами сучасного виробництва, особливостями технологічної революції, загостренням проблеми ринків, зовнішнім фінансуванням розвитку, істотними розбіжностями у забезпеченості окремих країн природними та іншими ресурсами [1, С. 253-254].

В.Лукашевич вважає, що „глобалізація – це об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем. В основі глобалізації лежить розвиток світових ринків товарів, послуг, праці, капіталу” [3, С. 13]. На думку дослідника, методологічним підходом до вивчення суті процесів глобалізації світової економіки повинно стати положення про те, що економічні відносини кожного суспільства виявляються як інтереси [3, С. 31].

Серед основних підходів до визначення глобалізації згаданий економіст виділяє: 1) культурологічний, що розглядає глобалізацію у широкому цивілізаційному контексті; 2) економічний, який визначає глобалізацію як бурхливий розвиток світових ринків та інтернаціоналізацію господарювання, що у свою чергу виявляється у зламі економічних національних меж, формуванні всесвітньої економіки, приведенні національних норм і механізмів у відповідність з нормами провідних країн; 3) екологічний, який будується на таких основних поняттях, як екологічний розподіл (нерівномірність використання людиною природних ресурсів) і політична екологія (розглядає екологічні конфлікти, питання екологічної справедливості, об'єднання зусиль країн для забезпечення виживання на планеті); 4) підхід, який акцентує увагу на глобалізації як віддзеркаленні конфлікту між модерном та постмодерном, між Заходом і Сходом; 5) комплексний підхід, згідно з яким глобалізація – це комплексне геополітичне, гео економічне, геокультурне явище, яке потужно впливає на всі сторони життєдіяльності залучених до цього процесу спільнот. При такому підході глобалізацію можна визначити як процес ослаблення традиційних територіальних, соціокультурних, державно-політичних і економічних бар'єрів, що ізолюють народи один від одного і, разом з тим, оберігають їх від неврегульованих зовнішніх впливів [3, С. 15].

На думку В.Лукашевича, існує об'єктивна і суб'єктивна глобалізація. Об'єктивна глобалізація відображає історичний процес формування єдиного міжцивілізаційного, міжнаціонального простору у всіх сферах життя людей (економіці, культурі, політиці) на основі міжнародного поділу праці, діалогу цивілізацій при повазі до національного суверенітету [3, С. 17, 341]. Докладніше, суттю об'єктивної глобалізації є: 1) історичний процес розширення та прискорення міжнародного поділу праці на основі революційних наукових досягнень людства, інформатизації виробництва, макроекономічної відкритості, подолання асиметрії розвитку у всіх її напрямках (природа – людина, багатство – бідність, інформаційне суспільство – докапіталістичні устрої); 2) становлення

постіндустріального суспільного ладу; 3) встановлення нового світового порядку на основі врахування інтересів усіх членів світової співдружності, формування інституційних структур глобального регулювання світосистемних відносин; 4) у духовно-моральній сфері – опора на ноосферу, етосферу людства, діалог цивілізацій, держав, духовне взаємозбагачення на основі рівноправних, суверенних відносин [3, С. 341-342]. Суб'єктивна глобалізація відображає ідеологію ринку, зміст і правила якої диктують Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, індустріально розвинуті країни, олігархічні клани. Головними ідеями суб'єктивного глобалізму виступають: 1) повне розкриття національних економік, фінансової системи, інформаційної сфери всіх країн, які не здатні чинити цьому опір; 2) відміна суверенітету країн на їх природні ресурси [3, С. 17].

На переконання І.Михасюка, „більшість людей і навіть окремі дослідники розглядають філософію глобалізації як американізацію, макдональдизацію, вестернізацію. Проте глобалізація – це не уніфікація (американізація), а з'єднання людськості у цілісному світі. Філософія ж такої глобалізації, її пізнання і регулювання ускладнюється національними, релігійними, державно-політичними компонентами” [4, С. 5]. Розмірковуючи про конкретні типи нинішньої глобалізації, учений поділяє точку зору, згідно з якою виокремлюють просту експансію (колонізацію), скоординовану інтеграцію, політику несинхронізованої або доганяючої демократизації, політику синхронізованої демократизації [4, С. 5].

На думку І.Михасюка, у наш час спостерігається діалектичне поєднання глобалізації світового господарства і одночасного посилення впливу регіонального чинника на світову економіку і політику. Щоправда, як це не парадоксально, глобалізація і регіоналізація – це два протилежні процеси. Створення Європейського Союзу як структурної форми прямої взаємодії адміністративних утворень європейських держав, поява нових інститутів співробітництва прикордонних територій є лише окремими прикладами підвищення ролі міжрегіональних зв'язків у світових політико-економічних процесах кінця ХХ – початку ХХІ ст. [4, С. 7].

І.Михасюк слушно вважає, що „...переваги глобалізації реалізуються не автоматично. Не всі країни в однаковій мірі відчувають ці переваги. Інтереси зближення людей роблять їх дії передбачуваними. Але ці аксіоми притаманні лише для абстрактної „економічної людини” Адама Сміта. Сьогодні ж суб'єктами економічних інтересів, які стоять за нинішньою глобалізацією, виступають не люди, а корпорації” [4, С. 5].

У контексті наведених аргументованих узагальнень І.Михасюка про нинішнє діалектичне поєднання глобалізації світового господарства і одночасного посилення впливу регіонального чинника на світову економіку, сучасний польський економіст А.Новак зазначає, що причини регіональної економічної інтеграції в Європі випливають як з очікуваних ефектів від масштабності, так і з вільного руху товарів, послуг, капіталу й праці. Вони пов'язані, з одного боку, з більш ефективним використанням чинників виробництва, а з іншого, - з утворенням економічного й валютного союзу та запровадженням спільної грошової одиниці „євро”, що зменшує трансакційні витрати, обмежує вплив чинників, які призводять до погіршення стану економічної кон'юнктури в одній країні внаслідок проблем у іншій, гальмує спекулятивну діяльність на фінансових ринках [5, С. 18-19].

На думку зарубіжного дослідника С.Роузфілда, нині всі країни умовно поділяються на „три світи”: переможців, претендентів на перемогу та тих, хто бере участь у конкурентній боротьбі, але реальних шансів на перемогу не має. „Перший світ”, у якому проживає 16 % населення земної кулі, охоплює Америку, Канаду, Європейський Союз, Японію, Австралію, Нову Зеландію, Ізраїль, Ісландію, Мальту, Норвегію та Швейцарію. До „другого світу” належать вісім „азійських тигрів”: Китай, Гонконг, Тайвань, Сінгапур, Південна Корея, Малайзія, Індонезія й Таїланд. Новий „третій світ”, у якому проживає 57 % населення планети, представлений найменш розвинутими країнами, країнами СНД та Східної Європи, іншими найбіднішими країнами, які за класифікацією Програми розвитку ООН (ПРООН), належать до країн, які мають середній і низький рівень розвитку „людських ресурсів”. Сповільнення темпів економічного зростання, яке охопило весь світ за останні три десятиліття, не є безперервним процесом. У рамках цієї тенденції спостерігаються власні цикли та протилежні тенденції. Деякі країни „третього світу” робили сильний ривок, породжуючи надії на глобальну конвергенцію, але швидко „видихалися”. Так само деякі країни функціонували значно нижче середніх показників, тоді як у кількох „азійських тигрів” спостерігалось стійке економічне піднесення. Коливання цін на ресурси й сировинні товари, а також перехід від нововведень на основі удосконалення механізмів до ґрунтованих на інформаційних технологіях частково пояснюють ці тенденції, що виникають у процесі пристосування культури та політичної системи тієї чи іншої країни до глобальних змін. Посилення багатонаціональних корпорацій різних країн, манія об'єднань підприємств та зміна напрямку міжнародних потоків капіталу також є важливими елементами загальної картини, що відбиваються через призму систем. Безумовно, пише згаданий економіст, майбутнє принесе нові виклики та внесе свої зміни до перебігу процесів. Мало культур, які можуть встояти перед будь-якими катаклізмами. Очевидно, цілком певно можна зробити припущення, що переважним буде двоїстий процес поступової втрати життєвих сил і зміни конфігурації світу, а не прискорення економічного зростання та конвергенції. Це означає, доходить висновку С.Роузфілд, що у першій чверті ХХІ ст. розрив між „переможцями” та „учасниками без шансів на перемогу” збільшуватиметься, а США дедалі більше випереджатимуть Європейський Союз і Японію. Росія „зачахне”, а Китай, можливо, стане недосяжним „азійським тигром” [6, С. 264-265].

Чимало цікавих роздумів про зміст глобалізації та, особливо, її плюси і мінуси, суперечності висловлює американський економіст Дж.Стігліц. Так, він вважає, що глобалізація – це „...тісніша інтеграція держав і народів світу, спричинена величезним зниженням цін транспортування і комунікації та зламом штучних перепон потокам товарів, послуг, капіталу, знань і (меншою мірою) людей через кордони. Глобалізація супроводжується

створенням нових інституцій, які приєднуються до існуючих по різні боки кордонів” [7, С. 32]. Водночас, на думку дослідника, суперечки й конфлікти спричиняються набагато вужчими економічними аспектами глобалізації й відповідальними за них міжнародними інституціями (насамперед, МВФ, Світовим банком і СОТ), які розробляють правила, що вимагають таких заходів, як лібералізація ринків капіталу (скасування порядків і обмежень, які діють у багатьох країнах, що розвиваються, з метою стабілізації потоків нестійких капіталів, які рухаються всередину та з країни) [7, С. 33].

На переконання Дж.Стігліца, однією з причин опору глобалізації є те, що вона підриває традиційні цінності. Конфлікти тут є цілком реальними і, до певної міри, вони неминучі. Економічне зростання, включно з тим, яке спричиняється глобалізацією, своїм наслідком має урбанізацію, руйнування традиційних сільськогосподарських суспільств. На жаль, досі ті, хто є відповідальними за впровадження глобалізації, схвалюючи її позитивні результати, все ще надто часто недооцінюють цього негативного боку, загрози культурній ідентичності і цінностям. Це викликає подив з огляду на стурбованість цими проблемами у самих розвинутих країнах. Так, Європа захищає своє сільськогосподарське виробництво не тільки в інтересах своїх виробників і торгівців, а й тому, що таким чином вона зберігає свої сільські традиції. Люди у невеликих містах скаржаться, що великі загальнонаціональні торговельні мережі та торгові центри руйнують малі підприємства і самі місцеві громади. Рівною мірою важливим є вплив глобалізації на демократію. Видається, що глобалізація у нинішньому її варіанті часто замінює стару диктатуру національних еліт новою диктатурою міжнародних фінансів. Фактично країнам кажуть, що якщо вони не виконуватимуть певних умов, то ринки капіталу і МВФ відмовлять їм у наданні позик. Таким чином, їх змушують поступитися часткою свого суверенітету, дозволяючи нестабільним ринкам капіталу включно із спекулянтами, які турбуються лише про власні короткотермінові інтереси, а не про тривале економічне зростання країн і підвищення рівня життя, диктувати собі умови [7, С. 232].

Отже, наголошує Дж.Стігліц, „проблема полягає не у глобалізації, а в тому, як вона упроваджується. Частково проблеми полягають у міжнародних економічних інституціях – МВФ, Світовому банкові і СОТ, які допомагають встановлювати правила гри. Вони надто часто роблять це у спосіб, який швидше слугує інтересам більш передових індустріальних країн – і певних кіл у цих країнах – а не населенню країн, що розвиваються. Проте вони не просто служать цим інтересам; надто часто вони підходять до глобалізації з вузьких позицій, сформованих певним баченням економіки і суспільства” [7, С. 205-206].

Сучасний польський дослідник Т.Ковалік зазначає, що „процес глобалізації світової економіки вважається найбільшою загрозою для збереження багатоманітності суспільно-економічних систем. Існує думка, що цей процес посилюється і недалеко той час, коли зникнуть системні особливості взамін на більш чи менш однорідну приватно-капіталістичну ринкову економіку у світі. Уніфікації повинні підлягати не тільки виробництво і споживання, але й спосіб життя, звичаї. Обмеженню, а у подальшій перспективі зникненню повинні підлягати суверенні держави” [10, С. 343]. Подібну стурбованість висловлює й відомий американський політолог Ф.Фукуяма, котрий пише, що „...розвиток глобальної економіки зумовив ерозію автономії суверенних національних держав через посилення припливу інформації, капіталу і, меншою мірою, праці” [9, С. 137].

В цілому Т.Ковалік поділяє точку зору сучасного англійського ученого Дж.Грея, котрий вважає, що концепція глобального вільного ринку з переконання втілюється у життя лише Сполученими Штатами. Проте вона означає маргіналізацію, драматичне зростання нерівності, нестабільність, непевність працевлаштування, соціального захисту і т.п. Ця концепція така само шкідлива, як й інша утопія ХХ ст. – марксистський соціалізм. Обидві ці утопії – глобального вільного ринку і марксистського соціалізму – спиралися на віру в єдину всесвітню цивілізацію, у якій нема місця різним варіантам економічних систем; обидві були також готові заплатити високу ціну людських страждань, нав'язуючи світу його однорідну перспективу. Дж.Грей, а з ним і Т.Ковалік переконані, що й концепція глобального вільного ринку кане в історію [10, С. 346].

Проте при усій своїй неоднозначності глобалізація є об'єктивним процесом, включаючи глобалізацію світової економіки, її неможливо спинити чи відмовитися від неї. Тим більше, як слушно зазначає Дж.Стігліц, „...це не є ні здійсненим, ні бажаним” [7, С. 205]. Глобалізація справді призвела до формування активного глобального громадянського суспільства, що бореться за вищий рівень демократії і соціальної справедливості [7, С. 205].

-
1. Економічні системи: Монографія.- Т. 1 / За ред. проф. Г.І.Башнянина. - Львів: ЛКА, 2006. - 484 с.
 2. Кульчицький Я.В., Кульчицький Б.В. Порівняння економічних систем (проблеми методології). - Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. - 318 с.
 3. Лукашевич В.М. Глобалістика: Навч. посіб. - 2-ге вид., доповн. та виправл. - Львів: „Новий Світ-2000”, 2005. - 440 с.
 4. Михасюк І.Р. Глобалізація і євро регіоналізація. - Львів: Українські технології, 2005. - 192с.
 5. Новак А.З. Європейська інтеграція. Шанси для Польщі – досвід для України: Пер. з польськ. - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. - 192 с.
 6. Роузфілд С. Порівнюємо економічні системи: Пер з англ. - К.: „К.І.С.”, 2005. - 378 с.
 7. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: Пер з англ. - К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2003. - 252 с.
 8. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. - К.: Логос, 2003. - 631 с.

9. Fukuyama F. Budowanie państwa: Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku. - Poznań: Dom wydawniczy Rebis, 2005. - 156 s.
10. Kowalik T. Współczesne systemy ekonomiczne: Powstawanie, ewolucja, kryzys. - Warszawa: Wydawnictwo WSPiZ im. L.Koźmńskiego, 2000. - 355 s.

THE GLOBALIZATION CONTEXT OF RESEARCH THE MODERN ECONOMIC SYSTEMS

Ya. Kul'chyts'kyj

National University of Forestry and Wood Technology of Ukraine

A globalization context is considered of research of the modern economic systems. Basic approaches are analysed of home and foreign economists to understanding of maintenance of globalization in the context of substantiate methodological bases of research of the modern economic systems, and also the author position is expressed in relation to the important aspects of globalization.

Key words: globalization, economic systems, methodological bases of research of the economic systems, contradiction of globalization.